

ПРЕФЕРЕНЦІЙНА ТОРГІВЛЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕВОЛЮЦІЇ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВИХ УГОД

©2024 КАЛЮЖНА Н. Г., ЛЕЖЕПЬОКОВА В. Г.

УДК 339.5
JEL Classification: F10; F15

Калюжна Н. Г., Лежепьекова В. Г.

Преференційна торгівля як результат еволюції та інституалізації міжнародних торгових угод

Статтю присвячено систематизації передумов виникнення та становлення преференційної торгівлі в контексті історичного еволюціонування та інституалізації міжнародних торгових угод. Укладання преференційних угод є поширеним інструментом розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин, який зберігає свою актуальність в умовах сучасної фрагментації світової економіки та поширення зовнішньоторговельного неопротекціонізму. Результати аналізу наукових публікацій засвідчили, що у фокусі досліджень переважно перебувають фактори стрімкого розвитку міжнародної (зокрема преференційної) торгівлі у ХХ–ХХІ ст. Водночас розуміння сучасних тенденцій, перспектив і викликів преференційної торгівлі потребує дослідження її сутності як історично обумовленого результату еволюції та інституалізації міжнародної торгівлі. Розкриття хронології становлення преференційної торгівлі запропоновано здійснювати в контексті еволюції міжнародної торгівлі та етапів її інституалізації. За результатами систематизації базових характеристик етапів еволюції міжнародної торгівлі визначено особливості її історичного становлення, наведено приклади відповідних міжнародних торгових угод та визначено передумови переходу міжнародних торговельно-економічних відносин на кожен наступний етап розвитку. Результати систематизації еволюційних етапів міжнародної торгівлі підтверджують, що преференційні домовленості є невід'ємною ознакою її розвитку, оскільки кожному періоду можна поставити у відповідність певні характеристики преференційних угод, а саме: предмет, зона, глибина охоплення преференцій, умови доступу на ринки, стандартизація правил торгівлі, заходи захисту й умови конкуренції, положення про інвестиції. На підставі аналізу визначених характеристик обґрунтовано, що інституалізація міжнародної торгівлі є еволюційним процесом інституалізації преференційної торгівлі, де кожен наступний етап відображає розвиток нових типів, форм і правил укладання міжнародних торгових угод. Важливим еволюційним результатом трансформації міжнародних торгових угод слід вважати поступове зменшення асиметричності преференцій як у двосторонніх, так і глобальних торгових угодах, що свідчить на користь вирівнювання умов міжнародної конкуренції та тяжіння до рівноправного залучення країн до процесів світової торгівлі.

Ключові слова: преференційна торгівля, міжнародна торгівля, еволюція, інституалізація, міжнародні торгові угоди, асиметричні преференції.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-3-31-38>

Табл.: 1. **Бібл.:** 22.

Калюжна Наталія Геннадіївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри світової економіки, Державний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: n.kalyuzhna@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0513-705X>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/L-8274-2016>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56530688200>

Лежепьекова Вікторія Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світової економіки, Державний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: v.lezhepokova@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4253-6885>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/N-2037-2016>

UDC 339.5
JEL Classification: F10; F15

Kalyuzhna N. H., Lezhepokova V. H. Preferential Trade as a Result of Evolution and Institutionalization of International Trade Agreements

The article is devoted to the systematization of the prerequisites for the emergence and formation of preferential trade in the context of the historical evolution and institutionalization of international trade agreements. The conclusion of preferential agreements is a common instrument for the development of international trade and economic relations, which retains its relevance in the context of modern fragmentation of the world economy and the spread of foreign trade neoprotectionism. The results of the carried out analysis of scientific publications showed that the focus of researches is mainly on the factors of rapid development of international (in particular, preferential) trade in the twentieth and twenty-first centuries. At the same time, understanding the current trends, prospects and challenges of preferential trade requires a study of its essence as a historically conditioned result of the evolution and institutionalization of international trade. Disclosure of the chronology of the formation of preferential trade is proposed to be carried out in the context of the evolution of international trade and the stages of its institutionalization. Based on the results of systematization of the basic characteristics of the stages of evolution of international trade, the features of its

historical formation are determined, examples of relevant international trade agreements are provided and the prerequisites for the transition of international trade and economic relations to each subsequent stage of development are defined. The results of the systematization of the evolutionary stages of international trade confirm that preferential arrangements are an integral feature of its development, since each period can be corresponded with certain characteristics of preferential agreements, namely: subject, zone, depth of coverage of preferences, conditions of access to markets, standardization of trade rules, measures of protection and conditions of competition, provisions on investments. On the basis of the analysis of certain characteristics, it is substantiated that the institutionalization of international trade is an evolutionary process of institutionalization of preferential trade, where each subsequent stage reflects the development of new types, forms and rules for concluding international trade agreements. An important evolutionary result of the transformation of international trade agreements should be considered a gradual decrease in the asymmetry of preferences in both bilateral and global trade agreements, which testifies in favor of equalizing the conditions of international competition and gravitating towards equal involvement of countries in the processes of world trade.

Keywords: preferential trade, international trade, evolution, institutionalization, international trade agreements, asymmetric preferences.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 22.

Kalyuzhna Nataliya H. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Department of World Economy, State University of Trade and Economics (19 Kioto Str., Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: n.kalyuzhna@knote.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0513-705X>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/L-8274-2016>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=56530688200>

Lezhepokova Viktoriia H. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of World Economy, State University of Trade and Economics (19 Kioto Str., Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: v.lezhepokova@knote.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4253-6885>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/N-2037-2016>

Вступ. Укладання преференційних угод є поширеним інструментом розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин, який зберігає свою актуальність в умовах сучасної фрагментації світової економіки та поширення зовнішньоторговельного неопротекціонізму. Об'єктивною передумовою створення зон вільної торгівлі, митних та економічних союзів є інтернаціоналізація світового виробництва та прагнення торговельних партнерів до забезпечення колективного захисту національних економічних інтересів, що призводить до активізації формування регіональних торговельно-економічних угруповань. Розуміння сучасних тенденцій, перспектив та викликів преференційної торгівлі потребує дослідження її сутності як історично обумовленого результату еволюції та інституалізації міжнародної торгівлі.

Аналіз публікацій. Передумови розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин і преференційної торгівлі як їх важливого складника науковці досліджують крізь призму різних системоутворюючих чинників і процесів. Так, автори [1] розглядають еволюцію міжнародної торгівлі в контексті чергування періодів державного регулювання та регулювання, що підтверджує законодавчий характер переходу до послідовних історичних циклів. І. Гаврилюк наголошує, що міжнародна торгівля одночасно є передумовою та результатом міжнародного поділу праці, що обумовило її еволюціонування від двосторонніх зовнішньоторговельних операцій до повномасштабного торговельно-економічного співробітництва між країнами світу [2].

У роботі [3] зазначається, що, окрім міжнародного поділу праці, на зростання міжнародної торгівлі вплинули такі фактори, як інтернаціоналізація виробництва, діяльність ТНК, лібералізація світової економіки та прискорення процесів торговельно-економічної інтеграції.

Досліджуючи особливості сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі, науковці зазначають стимулюючу роль науково-технічної революції та науково-технічного прогресу [4], а до основних дестимуляторів відносять торговельні бар'єри, які утруднюють міждержавний товарообіг і призводять до поширення інструментів нетарифного регулювання [5].

При дослідженні ролі та місця преференційної торгівлі в системі міжнародних торговельно-економічних відносин дослідниками наголошується, що її розвиток (в першу чергу, у найбільш поширеному форматі зон вільної торгівлі) зумовлений необхідністю надання стимулів торгівлі за рахунок зниження митних тарифів і забезпечення більш високого рівня взаємопов'язаності економік [6]. Г. Дугінець зазначає, що преференційні торговельні угоди є інструментом забезпечення конкурентоспроможності держав в умовах нового світового порядку та інституційною реакцією на проблеми торгівлі, зумовлені закордонною локалізацією виробничих підрозділів [7]. На думку авторів [8], стабільне зростання кількості угод з преференційним торговельним режимом підтверджує тяжіння країн до торговельно-економічної інтеграції попри поглиблення глобального тренду неопротекціонізму.

Узагальнюючи результати досліджень науковців, зазначимо, що у фокусі дослідження переважно перебувають фактори стрімкого розвитку міжнародної (зокрема, преференційної) торгівлі в ХХ–ХХІ ст. Водночас потребують систематизації передумови виникнення та становлення преференційної торгівлі в контексті історичного еволюціонування та інституалізації міжнародних торговельних угод, що є метою цієї статті.

Викладення основного матеріалу. Становлення преференційної торгівлі слід розглядати в контексті еволюції міжнародної торгівлі та етапів її інституалізації.

Доантичний період торгівлі (3 тис. до н. е. – 8 ст. до н. е.) отожднюється з виникненням перших держав-цивілізацій (Стародавній Єгипет, Месопотамія, Шумерська держава, Персія), а також з появою писемності. З розвитком писемності та торговельних відносин в угодах починають вказуватися правила вирішення спорів та описи якості товарів. Торгові угоди цієї доби укладаються між регіонами в межах «країн-цивілізацій» або між державами в контексті політичних та військових союзів, а їх предметом виступає обмін сільськогосподарською продукцією або доступ до важкодоступних ресурсів.

Наступним етапом інституалізації міжнародної торгівлі є *період античної історії* (8 ст. до н. е. – 5 ст. н. е.). Торгівля в цей період відбувається між містами-державами, між регіонами в межах «країн-цивілізацій» та першими імперіями (Стародавня Греція, Стародавній Рим, Парфія, Держава Сасанідів). Торгові угоди укладалася в контексті політичних та військових союзів, причому мають місце нерівноправні преференції, надання широкого спектра пільг у торгівлі у завойованих провінціях для торговців з метрополії. Під час цього періоду митні звичаї набувають форму законів, будується велика мережа торгових шляхів, створюються торгові центри: Рим, Александрія, Антіохія, Константинополь та інші.

Період Середньовіччя (5 ст. – 15 ст.) характеризується становленням торгівлі між «старим світом» та східними державами. За зоною охоплення з'являються між-регіональні торговельні угоди, наприклад Ганзейський союз – політико-економічний союз 14 ст. [9]. Торгові угоди характеризуються двосторонньою направленістю, встановлюються правила торгівлі та тарифи. Більшість торгових угод є частинами політичних союзів, що зумовлює асиметричність преференцій у торгівлі. Сторонами угод переважно виступають держави в особі монархів або урядів, але поступово на арену міжнародної торгівлі виходять купецькі об'єднання, гільдії. Предметом торгових угод є доступ до ринків важкодоступних ресурсів, товари розкоші та сільськогосподарська продукція. Наприкінці Середньовіччя з появою мануфактур з'являються угоди з галузевою спеціалізацією: виробництво вовни, металів, товарів розкоші.

Період великих відкриттів (15 ст. – 17 ст.) – це епоха зародження колоніальної торгівлі, появи перших прообразів наднаціональних компаній: Голландської Ост-Індської та Британської Ост-Індської. Більшість торгових угод спрямовані на отримання виключного права торгівлі з колонією та набуття преференцій. Торгові угоди здебільшого мають похідний характер, оскільки діють на підставі військово-політичних угод. Прикладом торгово-політичної угоди щодо регулювання тарифів і встановлення процедур торгівлі можна вважати угоду Intercursus Magnus [10] між королем Генріхом VII і герцогом Філіпом IV Бургундським (1496 р.). Серед інших підписантів були торговельні держави Венеції, Флоренції, Нідерландів і Ганзейський союз. Угода передбачала взаємні торгові привілеї англійцям і фламандцям, встановлювала фіксовані мита, сприяла англійському експорту вовни і фламандській промисловості та забезпечувала свободу голландському та зеландському рибальству.

Меркантилістський період (17 ст. – 18 ст.) характеризується становленням та розширенням колоніальної торгівлі. Визначаються два основні напрями міжнародних торгових угод: «метрополія – колонія» та угоди з розподілу сфер впливу на колонії між метрополіями. Більшість торгових угод є частинами політичних угод і союзів та мають нерівноправні преференції. Формується спеціалізація торгових угод за галуззю виробництва (виноробство, текстильна промисловість та ін.). Торгові угоди передбачають отримання широких преференцій у торгівлі, ексклюзивних прав на преференційну торгівлю у вигляді повного скасування квот та митних зборів. Як приклад можна навести Метуенський договір [11] – угоду між Англією та Португалією від 1703 року, що передбачала надання двосторонніх преференцій щодо митного режиму: заборонялося стягувати податки з португальських вин, які експортуються до Англії, або англійських текстильних виробів, які експортуються до Португалії. Іншим прикладом міжнародних торгових угод даного періоду є Договір Джея (Jay Treaty) – англо-американський договір про дружбу, торгівлю та мореплавання, підписаний у Лондоні 19 листопада 1794 року [12]. Ця угода демонструє, що процес лібералізації торгівлі та встановлення рівноправних торгових відносин між сторонами угод тільки починає оформлюватися, а асиметричність преференцій продовжує зберігатися. Так, ця угода передбачала нерівноправні права сторін: американські кораблі не отримали права входу в гавані та річки британських колоній у Північній Америці, тоді як кораблі англійців мали право входити до всіх морських та річкових портів США.

У період промислової революції (18 ст. – 19 ст.) значна частина торгових угод все ще залишається додатковими до політичних угод, союзів, актів. Відбувається поступове зростання кількості двосторонніх торгових та регіональних міжнародних угод, а кінець 19 ст. позначається переходом до формування глобальних торгових угод у межах міжнародних політичних союзів та угод щодо контролю колоній. Сторонами угод виступають держави або державні уряди, торгово-економічні союзи, транснаціональні компанії. Предметом угод залишаються отримання доступу до ринків та преференційних умов торгівлі. Даний період обумовлюється розширенням преференцій у торгівлі, створенням більш схожих на сучасні зони вільної торгівлі: відкритих портів. Як приклад, у 1819 році створюється вільна торгова зона у Сінгапурі – порт-місто, яке являє собою вільний порт без митних зборів та квот [13]. Ще одним прикладом створення зон вільної торгівлі слід вважати Шанхайське міжнародне поселення Shanghai International Settlement від 1863 року [14], яке виникає в результаті злиття британської та американської концесій. Прикладом двосторонніх преференційних торгових угод є договір Кобдена-Шевальє [15], який був англо-французькою угодою про вільну торгівлю, підписаною між Великою Британією та Францією 23 січня 1860 року. Після того, як Велика Британія розпочала політику вільної торгівлі у 1846 році, мита з Францією залишалися. Договір 1860 року скасував мита на основні товари – вино, бренді та шовкові товари з Франції, а також вугілля, залізо та промислові товари з Великої Британії.

Постколоніальний період (початок 20 ст. – 40-ві рр. 20 ст.) характеризується завершенням епохи колоніальних відносин, створенням глобальних міжнародних інституцій: Ліги Націй, МОП, ООН та ін. Зона охоплення міжнародних торгових угод зміщується з двосторонніх до мультілатеральних та глобальних із залученням багатьох країн. Так, у 1919 році створюється Міжнародна торговельна палата (ICC), метою якої є встановлення правил торгівлі, вирішення спорів і захист прав людини [16]. Закінчення Другої світової війни та створення ООН знаменують інтенсивний перехід до глобальних міжнародних угод. У 1947 році створюється Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), метою якої є лібералізація торгівлі: регулювання та зниження тарифів, встановлення загального режиму найбільшого сприяння, визначення правил та принципів регулювання експорту та імпорту, консультації щодо вирішення спорів тощо [17]. В цілому в даний період міжнародні торгові угоди мають регіональний або глобальний характер, регулюються тарифні та нетарифні обмеження, закріплюються рівноправні права та преференції. За глибиною інтеграції поширюються угоди, які формують митні союзи та зони вільної торгівлі. У 1944 році представники трьох держав (Бельгія, Нідерланди та Люксембург) створюють митний союз Бенілюкс (Benelux) [18]. З часом форма економічного співробітництва постійно розширювалася, що призвело до підписання договору про заснування Економічного союзу Бенілюксу (Benelux Economische Unie, Union Économique Benelux) 3 лютого 1958 року в Гаазі. Також кінець Другої світової війни ознаменував підсилення процесу глобалізації у валютно-фінансовому секторі. Так, у 1944 році в межах Бреттон-Вудської конференції створюється Міжнародний валютний фонд, метою якого є забезпечення стабільності валютних відносин та сприяння міжнародній торгівлі, сприяння підтримці стабільності міжнародної фінансової системи, надання консультацій та рекомендацій щодо фінансової, монетарної та економічної політики. В межах тієї ж самої конференції у 1944 році створюється Міжнародний банк реконструкції та розвитку, метою якого є надання допомоги у реконструкції та розвитку економіки країн-членів, сприяння збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та підтримка рівноваги платіжних балансів, сприяння приватним іноземним інвестиціям.

Наступним етапом інституалізації міжнародної торгівлі є *період глобалізації* (50-ті роки 20-го ст. – кінець 20-го ст.), який слід розглядати від створення глобальних міжнародних організацій та інститутів постколоніального періоду. Цей період характеризується зростанням обсягів міжнародної торгівлі, інтеграцією світових економік, створенням і розширенням важливих міжнародних організацій і інститутів, зростанням міжнародних корпорацій та іноземних інвестицій. Зона охоплення міжнародних торгових угод передбачає у своїй більшості регіональні та глобальні угоди, які, своєю чергою, є комплексними: включають як домовленості щодо стандартів та правил торгівлі, зниження чи усунення митних бар'єрів, так і питання більш глибокої економічної інтеграції країн. За рівнем економічної інтеграції міжнародних угод період глобалізації характеризується збільшенням кількості економічних інтеграційних об'єднань, створенням нових їх форм. У 1950-му

році розробляється план поглибленої інтеграції вугільної та сталеливарної промисловості Західної Європи, який у 1951 році трансформується в угоду про спільне управління вугільною та сталеливарною промисловістю – Європейське співтовариство вугілля і сталі (European Coal and Steel Community) [19]. Наступним кроком, спираючись на успіх угоди про вугілля та сталь, шість країн-засновниць розширюють свою співпрацю на інші сектори економіки. Вони формалізували умови співпраці, підписавши договори про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) у 1957 році, які вступили в силу 1 січня 1958 року. У 1960 році створюється Європейська асоціація вільної торгівлі (ЕФТА) для сприяння вільній торгівлі та економічній інтеграції між країнами, які не входять до ЄЕС: Австрією, Данією, Норвегією, Португалією, Швецією, Швейцарією та Великою Британією, У 1968 році створюється митний союз між країнами ЄЕС, скасовуються митні збори на товари, імпортовані одна від одної, впроваджуються однакові мита на імпорт із-за кордону. У 1986 році підписано Єдиний Європейський акт, згідно з яким започатковується масштабна 6-річна програма для узгодження законодавства країн – членів ЄС та створення єдиного європейського ринку, а вже 7 лютого 1992 року підписується Маастрихтський договір, згідно з яким створюється Європейський Союз (EU). У 1993 році встановлюється єдиний ринок і його чотири свободи – вільний рух людей, товарів, послуг і грошей, У 1994 році створено Європейську економічну зону (ЕЕА), а наступним кроком економічної інтеграції країн ЄС стає впровадження у 1999 році єдиної валюти – євро.

Починаючи з 90-х років ХХ століття слід розглядати наступний період інституалізації міжнародної торгівлі, одним з видатних кроків на шляху якого слід визнати створення Світової організації торгівлі у 1995 році на базі вже існуючої угоди ГАТТ, метою якої є продовження політики ГАТТ щодо забезпечення вільної та справедливої торгівлі, розробка правил і механізмів регулювання міжнародної торгівлі, удосконалення та розвиток системи правил міжнародної торгівлі тощо. Сучасний період інституалізації міжнародної торгівлі характеризується розширенням зон охоплення міжнародних угод, багато угод з двосторонніх переходять в регіональні, а регіональні угоди трансформуються в глобальні ініціативи. Рівнозначними сторонами міжнародних торгових угод стають транснаціональні корпорації, поширюються угоди, які передбачають глибокий рівень економічної інтеграції та зближення економік країн. Інтеграційні економічні об'єднання продовжують розширятися. Так, у 2004 році до складу Європейського Союзу вступають ще десять країн: Чехія, Кіпр, Естонія, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина. У 2007 році продовжується розширення ЄС, до складу входять ще дві країни: Болгарія та Румунія, у 2013 – Хорватія. Але починаючи з 2010-х років процес інтеграції нових членів до ЄС сповільнюється. У 2020 році зі складу ЄС виходить Велика Британія, та починає простежуватися зворотний вектор європейської інтеграції, а саме – спрямованість політик країн-членів до відстоювання національних економічних інтересів.

Розглядаючи цей період, слід зазначити, що авжеж процеси економічної інтеграції та глобалізації економіки відбуваються не тільки на європейському континенті. У 2020 році підписується угода про створення Всебічного регіонального економічного партнерства (Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) [20], яка передбачає створення зони вільної торгівлі, що охоплює 10 країн-членів Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) та 5 держав, з якими АСЕАН вже підписав угоди про вільну торгівлю (Австралія, КНР, Нова Зеландія, Республіка Корея, Японія). Ця угода передбачає поступове зниження та скасування тарифних бар'єрів, полегшення транспортування товарів, розширення товарообігу між країнами-учасницями.

На базі угоди Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (NAFTA) у 2020 році підписується нова угода між Сполученими Штатами, Мексикою та Канадою (USMCA), яка є однією з найбільших і найважливіших торговельних угод у світі, що регулює торгівлю між трьома країнами, та стимулює економічний розвиток та сприяє стабільності у Північній Америці [21].

Нарешті, від кінця ХХ ст. можна говорити про виокремлення *періоду цифрової торгівлі*. Застосування цифрових технологій у торгівлі значно зростає, цифрові технології дозволяють підприємствам здійснювати глобальну торгівлю та мати доступ до ринків у всьому світі через мережу Інтернет. Цифрові технології забезпечують легкий доступ до інформації про товари, ціни, рейтинги та відгуки споживачів, що сприяє підтримці чесної конкуренції та запобіганню антиконкурентним практикам. Це призводить до того, що встановлені правила походження товарів стають більш прозорими та спрощеними, а заходи захисту ринків містять більш розвинуті положення про конкуренцію, більш розвинені заходи захисту від недобросовісної конкуренції та інших загроз торгівлі. Загалом цифрова торгівля вимагає розвитку міжнародних правил та норм для регулювання цього виду торгівлі та вирішення спорів. Як приклад угоди, яка спрямована на регулювання торговельних відносин в умовах цифрової економіки, можна навести угоду між Японією та ЄС про взаємне визнання стандартів і взаємодію у сфері цифрової торгівлі [22].

Результати систематизації еволюційних етапів міжнародної торгівлі свідчать, що преференційні домовленості є невід'ємною ознакою її розвитку, оскільки кожному періоду можна поставити у відповідність певні характеристики преференційних угод, а саме: предмет, зона, глибина охоплення преференцій, умови доступу на ринки, стандартизація правил торгівлі, заходи захисту та умови конкуренції, положення про інвестиції (табл. 1).

Зазначимо, що, розглядаючи часові межі еволюційних етапів становлення преференційної торгівлі, слід звернути увагу, що є тільки початкова межа, тобто можна виділити лише часові межі початку того чи іншого етапу. Це обумовлюється самою суттю еволюційного процесу у торговельних відносинах, а саме: появою та розвитком нових типів міжнародних торговельних відносин та їх паралельною інституалізацією. При цьому кожен новий етап не витісняє попередній та не спростовує існування вже сформованих

торгово-економічних відносин між країнами, а лише виступає можливою новою формою таких відносин.

Висновки. Аналіз процесів, які відбувалися та продовжують існувати у міжнародній торгівлі, свідчить що інституалізація міжнародної торгівлі є еволюційним процесом інституалізації преференційної торгівлі, оскільки всі сучасні угоди мають повний перелік характеристик, які відповідають преференційній торгівлі, а всі міжнародні торговельні угоди поступово трансформувалися в міжнародні преференційні торговельні угоди. Кожний новий етап в еволюції преференційної торгівлі відображає розвиток нових типів міжнародних торговельних відносин, при цьому в межах самих етапів торгівлі відносини зазнають змін щодо правил торгівлі, переліку та глибини преференцій, механізму вирішення торговельних спорів, створення та розвитку спільної інфраструктури для полегшення торгівлі. Окремо слід зазначити, що з плином часу поступово зменшується асиметричність преференцій як у двосторонніх, так і в глобальних торговельних угодах, що свідчить на користь вирівнювання умов міжнародної конкуренції та тяжіння до рівноправного залучення країн до процесів світової торгівлі.

Перспективи подальших досліджень полягають у підтвердженні гіпотези щодо поступового нівелювання асиметричності преференцій при укладанні міжнародних торговельних угод, попри збереження та поглиблення диспропорції економічного розвитку країн світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квач Я., Грималюк А. Еволюція міжнародної торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 4. С. 47–56.
2. Гаврилюк І. Розвиток міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-53>
3. Чернега О. Б., Кожухова Т. В. Міжнародна торгівля як джерело та чинник сталого розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 12. Ч. 3. С. 32–38.
4. Ярмак О. В., Черняєва А. О. Сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі та глобалізації. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 43. С. 35–38.
5. Давиденко Г. Й. Теоретичний аспект впливу стандартів на міжнародну торгівлю. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9–10. С. 5–10.
6. Дербеньова Я. В. Особливості формування зон вільної торгівлі у ХХ та ХХІ столітті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 22. Ч. I. С. 24–27.
7. Дугінець Г. В., Мазаракі Н. А. Преференційні торговельні угоди як складові нового світового порядку. *Економічний простір*. 2019. № 152. С. 17–28.
8. Kalyuzhna N., Kudyro L. Effectiveness of trade and economic integration of asymmetric countries: Assessment methods and tools. *Journal of Economy and Technology*. 2023. Vol. 1. P. 119–126.
9. Graichen G., Hammel-Kiesow R. Die deutsche Hanse: Eine heimliche Supermacht. Rowohlt Verlag, 2011. 416 p.
10. De Roover R. A. The rise and decline of the Medici Bank: 1397-1494, New York City; Toronto : W. W. Norton & Company, Inc. ; George J. McLeod Limited.

Таблиця 1

Етапи еволюції преференційних домовленостей в рамках міжнародних торгових угод

Етапи	Періоди становлення торгівлі	Часові межі	Характеристика преференцій в рамках міжнародних торгових угод
1	2	3	4
Двосторонні угоди	Античний період – Постколоніальний період	8 ст. до н. е. – початок 20 ст.	<p><i>Предмет преференцій:</i> зниження митних тарифів, квот, скасування інших бар'єрів.</p> <p><i>Зона та глибина охоплення преференцій:</i> преференції на визначений перелік товарів чи галузь виробництва з частковим скасуванням мит чи зниженням тарифів.</p> <p><i>Умови доступу на ринок:</i> обмеження на доступ до ринків у вигляді квот або обмеження на імпорт.</p> <p><i>Стандартизація торгових правил:</i> складні правила походження товарів, що визначають, які товари можуть скористатися пільгами.</p> <p><i>Заходи захисту та умови конкуренції:</i> включають загальні принципи конкуренції, але зазвичай не містять докладних вимог щодо боротьби з антиконкурентними практиками.</p> <p><i>Положення щодо інвестицій:</i> відсутність положень або обмежень щодо захисту інвестицій, які не є пріоритетом угод на даному етапі еволюції</p>
Регіональні угоди	Період Середньовіччя – Сучасний період	5 ст. н. е. – 21 ст.	<p><i>Предмет преференцій:</i> зниження / скасування митних тарифів, квот та інших бар'єрів.</p> <p><i>Зона та глибина охоплення преференцій:</i> зниження митних тарифів та нетарифних бар'єрів на більш широкому спектрі товарів та послуг, преференції охоплюють широкий спектр галузей та товарів.</p> <p><i>Умови доступу на ринок:</i> зазвичай включають більш ліберальні умови для доступу на ринок, такі як зменшення або повне усунення квот та інших обмежень на імпорт.</p> <p><i>Стандартизація торгових правил:</i> встановлені правила походження товарів зазвичай більш складні та суворі, впроваджуються стандарти та процедури торгівлі.</p> <p><i>Заходи захисту та умови конкуренції:</i> положення, що спрямовані на підтримку чесної конкуренції та запобігання антиконкурентним практикам, а саме антидемпінгові заходи та заходи проти субсидювання.</p> <p><i>Положення щодо інвестицій:</i> розділи про захист і стимулювання інвестицій між країнами-учасницями</p>
Глобальні угоди	Постколоніальний період – Сучасний період	40-ві рр. 20 ст. – 21 ст.	<p><i>Предмет преференцій:</i> зниження / скасування митних тарифів, квот та інших бар'єрів.</p> <p><i>Зона та глибина охоплення преференцій:</i> глибоке та широке зниження митних тарифів та нетарифних бар'єрів, охоплюють всі галузі економіки та включають різноманітні товари та послуги.</p> <p><i>Умови доступу на ринок:</i> включають в себе ліберальні умови для доступу на ринки, такі як повне чи значне зменшення квот та інших обмежень на імпорт.</p> <p><i>Стандартизація торгових правил:</i> встановлені правила походження товарів є складними та строгими, впроваджуються максимально прозорі стандарти та процедури торгівлі.</p> <p><i>Заходи захисту та умови конкуренції:</i> містять високі стандарти щодо конкуренції, спрямовані на запобігання антиконкурентним практикам, такі як антидемпінгові заходи та заходи проти субсидювання.</p> <p><i>Положення щодо інвестицій:</i> угоди містять розділи про захист та стимулювання інвестицій між країнами-учасницями</p>

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Розширення меж угоди, сталий розвиток	Період глобалізації – Сучасний період	50-ті рр. 20 ст. – 21 ст.	<p><i>Предмет преференцій:</i> зниження / скасування митних тарифів, квот та інших бар'єрів, лібералізація торгівлі.</p> <p><i>Зона та глибина охоплення преференцій:</i> подальше зниження митних тарифів та нетарифних бар'єрів на широкому спектрі товарів та послуг, включаючи нові галузі та продукти, охоплюють все більше галузей та товарів, включаючи сільське господарство, послуги, інтелектуальну власність та інші аспекти торгівлі.</p> <p><i>Умови доступу на ринок:</i> включають додаткові заходи для полегшення доступу на ринки, такі як видалення додаткових обмежень та заохочення інвестицій.</p> <p><i>Стандартизація торгових правил:</i> правила походження товарів стають більш прозорими та спрощеними, впроваджуються максимально прозорі стандарти та процедури торгівлі.</p> <p><i>Заходи захисту та умови конкуренції:</i> містять більш розвинуті положення про конкуренцію, які сприяють підтримці чесної конкуренції та запобіганню антиконкурентним практикам.</p> <p><i>Положення щодо інвестицій:</i> містять розширені положення щодо захисту та стимулювання інвестицій між країнами-учасницями</p>
Цифрова торгівля	Сучасний період	кінець 20 ст. – 21 ст.	<p><i>Предмет преференцій:</i> зниження / скасування митних тарифів, квот та інших бар'єрів, лібералізація торгівлі.</p> <p><i>Зона та глибина охоплення преференцій:</i> передбачають широке та глибоке зниження митних тарифів та нетарифних бар'єрів на більш широкому спектрі товарів та послуг</p> <p><i>Умови доступу на ринок:</i> цифрові технології дозволяють підприємствам здійснювати глобальну торгівлю та мати доступ до ринків у всьому світі через Інтернет.</p> <p><i>Стандартизація торгових правил:</i> встановлені правила походження товарів стають більш прозорими та спрощеними, цифрова торгівля вимагає розвитку міжнародних правил та норм для регулювання цього виду торгівлі та вирішення спорів.</p> <p><i>Заходи захисту та умови конкуренції:</i> містять більш розвинуті положення про конкуренцію та заходи захисту від недобросовісної конкуренції. Цифрові технології забезпечують легкий доступ до інформації про товари, ціни, рейтинги та відгуки споживачів, що це більше сприяє підтримці чесної конкуренції та запобіганню антиконкурентним практикам.</p> <p><i>Положення щодо інвестицій:</i> містять розширені положення щодо захисту та стимулювання інвестицій між країнами-учасницями</p>

11. Francis A. D. J. Methuen and the Anglo-Portuguese Treaties of 1703. *The Historical Journal*. 1960. Vol. 3. No. 2. P. 103–124.
12. Ferling J. *A Leap in the Dark: The Struggle to Create the American Republic*. Oxford University Press, 2003. 576 p.
13. Lepoer B. L. *Singapore: A Country Study*. Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/resource/frdcstdy.singaporecountry00lepo/?st=gallery>
14. Johnstone W. C. *International Relations: The Status of Foreign Concessions and Settlements in the Treaty Ports of China*. *The American Political Science Review*. 1937. No. 5. 942 p.
15. Cobden-Chevalier Treaty. France-United Kingdom (1860). *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Cobden-Chevalier-Treaty>
16. International Chamber of Commerce. URL: <http://iccwbo.org/about-icc/history/>
17. The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947). URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm
18. Benelux. URL: <https://www.benelux.int/nl/info-burgers/benelux-unie/over-ons/geschiedenis>
19. History of the EU. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_en
20. Short overview of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE 653.625 – February 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI\(2021\)653625_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI(2021)653625_EN.pdf)
21. United States-Mexico-Canada Agreement. URL: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement>
22. Japan-EU Digital Partnership. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/japan-eu-digital-partnership-factsheet>
- Derbenova, Ya. V. "Osoblyvosti formuvannia zon vilnoi torhivli u XX ta XXI stolitti" [Peculiarities of the Formation of Free Trade Zones in the 20th and 21st Centuries]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, vol. I, no. 22 (2017): 24–27.
- Duhinets, H. V., and Mazaraki, N. A. "Preferentsiini torhovelni uhody yak skladovi novoho svitovoho poriadku" [Preferential Trade Agreements as Components of the New World Order]. *Ekonomichni prostir*, no. 152 (2019): 17–28.
- Ferling, J. *A Leap in the Dark: The Struggle to Create the American Republic*. Oxford University Press, 2003.
- Francis, A. D. J. "Methuen and the Anglo-Portuguese Treaties of 1703". *The Historical Journal*, vol. 3, no. 2 (1960): 103–124.
- Graichen, G., and Hammel-Kiesow, R. *Die deutsche Hanse: Eine heimliche Supermacht*. Rowohlt Verlag, 2011.
- "History of the EU". https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu_en
- Havryliuk, I. "Rozvytok mizhnarodnoi torhivli v systemi mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini" [Development of International Trade in the System of International Economic Relations in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 45 (2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-53>
- "International Chamber of Commerce". <http://iccwbo.org/about-icc/history/>
- "Japan-EU Digital Partnership". <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/japan-eu-digital-partnership-factsheet>
- Johnstone, W. C. "International Relations: The Status of Foreign Concessions and Settlements in the Treaty Ports of China". *The American Political Science Review*, no. 5 (1937).
- Kalyuzhna, N., and Kudyрко, L. "Effectiveness of trade and economic integration of asymmetric countries: Assessment methods and tools". *Journal of Economy and Technology*, vol. 1 (2023): 119–126.
- Kvach, Ya., and Hrymaliuk, A. "Evolutsiia mizhnarodnoi torhivli" [Evolution of International Trade]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, no. 4 (2017): 47–56.
- Lepoer, B. L. "Singapore: A Country Study". Library of Congress. <https://www.loc.gov/resource/frdcstdy.singaporecountry00lepo/?st=gallery>
- "Short overview of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE 653.625 - February 2021". [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI\(2021\)653625_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI(2021)653625_EN.pdf)
- "The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947)". https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm
- "United States-Mexico-Canada Agreement". <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement>
- Yarmak, O. V., and Cherniaieva, A. O. "Suchasni tendentsii rozvytku mizhnarodnoi torhivli ta hlobalizatsii" [Modern Trends in the Development of International Trade and Globalization]. *Infrastruktura rynku*, no. 43 (2020): 35–38.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024 р.

Статтю прийнято до публікації 24.09.2024 р.